

TARTU ÜLIKOOL
Ühiskonnateaduste instituut
Sotsiaal- ja haridusteaduskond

Annika Laur

ELU PEALE LAHKUMINEKUT: ERALDIELAVATE VANEMATE KÄSITLUSED

Bakalaureusetöö sotsioloogia erialal

Juhendaja: Dagmar Kutsar, PhD

Kaitmisele lubatud.....

(Juhendaja allkiri)

Tartu 2015

Life after breakup: approaches of parents living apart

Annika Laur

ABSTRACT

This bachelor's thesis explores couple's life after a divorce/breakup, it analyses the lives of parents living apart. The research is based on the qualitative data and on five semi-structured interviews carried out with five parents (three mothers and two fathers). The interviews were carried out in March and April, 2014. The objective of this research is to examine: (1) How single parents describe a divorce / breakup from their child's/children's parents? (2) How the parents, who have divorced or split up, see the various aspects of their parental cooperation after a divorce/breakup? (3) How the single parents describe the difficulties in coping that have occurred after a divorce/breakup.

The analysis of the interviews indicates that a breakup does not happen unexpectedly, there are a number of reasons leading to this, among the others: insufficient family education at schools, general attitudes, and value judgements in society and incompetence to maintain partnership. The family counsellors are often visited in the last minute when there is little to be saved. The analyses shows that post-divorce /post-breakup cooperation between the parents is modest, only in one of the cases studied a father continued active communication with his children. In the cases where a father had found a new partner, communication with children was poor or almost non-existent. The same applied to financial support. The financial worries were most frequently outlined when parents described their difficulties in coping: for all three families economic situation had considerably worsened after the divorce. The findings also show that the financial support/subsistence, to be provided by the state, is not always accessible to those in need.

Keywords: family, mother/father roles, parenting, divorce/breakup, analysis of parents living apart, cooperation, coping.

EESSÕNA

Kasutan võimalust, et tänada oma koostööpartnereid, kes mind bakalaureusetöö kirjutamisel igakülselt toetasid oma nõu ja jõuga ning ilma kelleta ei oleks seda tööd valminud! Tänan oma tööandjaid, Heiki Haljasorgu, Ethel Toomingat, mõistva suhtumise ja vastutulelikkuse eest, tänu millele sain töö kõrvalt keskenduda bakalaureuseõpingute lõpetamisele. Samuti olen tänulik oma lähedastele, kes mind rasketel hetkedel toetasid hea sõna, usu ja armastusega. Suurimad tänusõnad lähevad minu juhendajale Dagmar Kutsarile, kellega koostöös mõistsin, kui oluline on see teema hetkel meie ühiskonna tasandil. Tänan teda abi, nõuannete ning soovitude eest. Lisaks soovin veelkord aitäh öelda kõigile neile toredatele ja abivalmittele emadele/isadele, kes leidsid aega uuringus osalemiseks ja olid nõus minuga oma elust, toimetulekust ning laste kasvatamisest vestlema.

Suur tänu Teile kõigile!

SISUKORD

ABSTRACT	2
EESSÕNA	3
SISSEJUHATUS. UURIMUSE TAUST.....	5
1. TEOREETILINE ÜLEVAADE	8
1.1 Perekond – ühiskonna alustala.....	8
1.2 Ema, isa ja nende rollid. Vanemlus.....	9
1.3 Lahutus/lahkumine.....	10
1.4 Toimetulek üksikvanemana	12
1.5 Ülalpidamiskohustuse õiguslik raamistik	13
1.6 Probleemiseade	14
2. METOODIKA.....	16
2.1 Metodoloogia valik	16
2.2 Uurimuse teoreetiline lähtekoht.....	16
2.3 Andmekogumismeetod	18
2.4 Uurimuses osalejad	19
2.5 Uurimuse käik	19
2.6 Uurimuse eetiline aspekt.....	20
2.7 Analüüsimetod.....	20
3. ANALÜÜS JA ARUTELU.....	22
3.1 Üksikvanemate lahkumiseku kirjeldused	22
3.2 Lahuselavate vanemate vanemaksoleku käsitluste eriaspektid	29
3.3 Üksikvanemate toimetulekuraskused peale lahkumisekut.....	32
KOKKUVÕTE	35
KASUTATUD KIRJANDUS	37
LISA 1	40
Intervjuu kava.....	40
Lisa 2	41
Intervjueeritavad.....	41

SISSEJUHATUS. UURIMUSE TAUST

Perekond on sotsiaalne institutsioon, millele avaldavad mõju laiemad sotsiaalsed, kultuurilised, majanduslikud ja poliitilised muutused, kuid samas loob ka perekonna kui institutsiooni enda teisenemine eelduse järgnevateks ühiskondlikeks muutusteks (Kasearu 2009). Nüüdisaja peret iseloomustab perekonnavormide mitmekesisus ja ebastabiilsus (Hansson 2006). Muutused on toimunud perekonnainstitutsioonis endas: kooselamist alustatakse vaba kooseluna, vabad kooselud on suhteliselt pikaajalised, abiellumist lükatakse edasi ning järjest enam perekondi on läbinud lahutuse või lahkumineku (Kasearu ja Rootalu 2011: 3).

2013. aastal koostatud laste heaolu uuringuid koondavas kogumikus toodud statistiliste andmete alusel elas 2011. aasta rahvaloenduse järgi Eestis ühepereleibkonnas 92% lastest. Üksikemaga ühepereleibkonnas kasvas 19,5% lastest ja üksikisaga ühepereleibkonnas 1,5%. Oluliseks muutuseks viimasel kümnendil on olnud vabaabielupaariga leibkondade osatähtsuse pidev kasv ja abielupaariga perekondade osatähtsuse vähenemine. Mida nooremad on lapsed, seda rohkem on neid, kelle vanemad elavad vabaabielus (Laes jt 2013).

Collins jt (1999) rõhutavad, et lõhenenud pered ja tekkinud uuspered peavad leidma võimalusi, kuidas pöörata enam tähelepanu vanemate vahelisele koostööle, st lahku läinud vanemate suutlikkusele laste nimel koostööd teha.

Sinisaar ja Tammpuu (2009) on välja toonud uuringud, et kahe vanemaga pered on paremas olukorras kui ühe vanemaga pered, kus kasvavad lapsed kogevad sagedamini mitmesuguseid majanduslikke, sotsiaalseid ja psühholoogilisi toimetulekuraskusi. Nii Eestis kui mujal Euroopa riikides on laste vaesusrisk suurim peredes, kus lapsed kasvavad ühe vanemaga. Palju keerulisem on üksi last kasvataval vanemal ka töö- ja pereelu ühitada, sest sageli puudub võimalus oma kohustusi teise osapoolega jagada.

Hanssoni (2007) poolt läbi viidud uurimuses selgus, et lahutatud emadest 19% leiavad ennast sageli olukorrast, kus tundub, nagu käiks kõik üle jõu, samal ajal on abielus emadest väitnud seda vaid 4%.

Tuginedes eelpool välja toodule võib öelda, et ühe vanemaga peredes on:

- madalamad sissetulekud ja seega ka suurem vaesusrisk;
- keerulisem ühitada tööd ja pereelu;

- raskem toime tulla laste kasvatamisega seotud murede ja pingetega (Peretoetuste, teenuste... 2015: 65).

Perepoliitika seisukohalt on perekonnaga toimuvate muutuste puhul põhiline küsimus – kuidas toetada neid muutusi selliselt, et tekiks võimalikult vähe potentsiaalselt haavatavaid gruppe (üksikvanema pered, sotsiaalselt tõrjutud, vaesed jne), et perekondade üldine olukord ei halveneks (Kasearu 2009). Minu poolt uuritavaks grupiks on üksikvanemaga pered, kes Eestis läbiviidud vaesuseuuringute (Laes jt 2013) põhjal kannavad suurimat vaesusriski: sagedamini esineb kehvemaid elutingimusi, nt läbilaskvad katused, rõsked seinad ja vundament ja pehkinud aknaraamid või põrand. Sageli elavad sellistes elutingimustes lapsed, kes kasvavad ühe vanemaga (valdavalt üksikemaga).

Üheks üksikvanema vaesusriski leevendamise meetmeks on viimasel ajal saanud Eestis riikliku elatisraha fondi loomine, kuna paljud pere juurest lahkunud vanemad ei maksa lapsele/lastele toetust. Oluline on, et iga kuu laekuks üksi last kasvatavale lapsevanemale mingi konkreetne rahasumma ja elatisraha fond tegeleks kohustatud lapsevanemaga, kes hoiab elatisraha maksmisest kõrvale (Riigikogu toetas... 2015). On ilmne, et pere juurest lahkunud vanema soovimatuse taga peret toetada on lapse/lastevanemate lahendamata jäänud omavahelised pinged. Mind käesoleva töö autorina huvitab, kuidas lahutatud/lahkuläinud vanemad ise oma lahutust/lahkuminekut ja hilisemat elu käsitlevad.

Käesoleva töö eesmärk on esitada eraldielavate vanemate käsitlused elust peale kooselu lõppemist. Selleks et mõista vanemate toimimist peale lahutust/lahkuminekut nende endi perspektiivist püstitasin järgnevad uurimisküsimused:

- (1) kuidas kirjeldavad üksikvanemad lahutust/lahkuminekut abikaasast/elukaaslasest?
- (2) kuidas käsitlevad lahku läinud vanemad omavahelise koostöö eri aspekte lapse/laste kasvatamisel peale lahutust/kooselu lõppemist?
- (3) kuidas käsitlevad üksikvanemad lahutuse/lahkumineku järgselt tekkinud toimetulekuraskuste põhjusi?

Intervjuu küsimustiku olen koostanud lähtuvalt uuritavast teemast, keskendudes konkreetselt kolme perekonna vanemate arvamustele. Töö põhineb viiel kvalitatiivsel poolstruktureeritud intervjuul - kolme ema ja kahe isaga. Intervjuud viisin läbi 2014. aasta märtsis ja aprillis. Töö metodoloogiliseks raamistikuks on kvalitatiivne uurimisviis, mis võimaldab sügavuti mõista

perekonnas toimunud/toimuvaid muutusi muutuste kandjate endi perspektiivist lähtudes. Leian, et intervjuu võimaldab vahetut kontakti peredega ja aitab paremini mõista uuritavate inimeste tõekspidamisi, kogemusi, kogemuste tõlgendamist ning mõtestamist ja väärtushinnanguid. Samuti nende üldisemat maailmavaadet ja suhtumisi.

Lõputöö koosneb kolmest peatükist. Töö esimeses osas tutvustan lähemalt antud teemaga seotud üldisi aspekte, mis loovad aluse järgnevatele peatükkidele. Annan ülevaate perekonna tähendusest, ema/isa rollist lapse/laste elus, väärtushinnangutest, hoiakutest.

Teises peatükis tutvustan uurimismetoodikat. Kolmandas osas keskendun kogutud andmete analüüsile ja arutelu tulemuste väljatoomisele. Töö lõpeb kokkuvõtte ja kasutatud kirjanduse loeteluga ning lissasse olen paigutanud intervjuu kava ja intervjuus osalejate ülevaate.

Võtmesõnad: *perekond, ema/isa rollid, vanemlus, lahusus/lahkumine, koostöö, eraldielavate vanemate käsitlused, toimetulek*

1. TEOREETILINE ÜLEVAADE

1.1 Perekond – ühiskonna alustala

Teaduskirjanduses kasutatakse kõrvuti kahte erinevat mõistet - perekond ja leibkond (Kutsar 2002).

Perekond on suhete, õiguste ja kohustuste kaudu määratletav üksus, *leibkond* aga struktuuriline, majanduslik kategooria. Leibkonna mõistet kasutatakse eelkõige riigistatistika huvides. Eesti Statistikaameti ametliku määratluse alusel on *leibkond* ühisel aadressil elav inimeste rühm, kes kasutab ühiseid raha- ja/või toiduressursse ning kelle liikmed ise tunnistavad end üheks leibkonnaks (ibid: 10,11).

Clulow (1993) ja Newman (1999) on aga öelnud, et mõistet *perekond* seostatakse kõige sagedamini inimeste grupiga, kes on omavahel seotud veresuguluse, abielu või adopteerimise faktiga ning elab koos samas leibkonnas.

Emotsionaalsest seisukohast võiks öelda, et perekonnaks peetakse ka sellist inimeste gruppi, kus kõik hoolivad üksteisest. Kui tarvis, siis nutetakse, naerdakse, vaieldakse koos, st jagatakse ühiseid tundmusi. Perekond on vajalik üksteise aitamiseks läbi elu (Pruor ja Rodgers 2001).

Traditsioonilisest seisukohast on perekonna loomine olnud seotud abieluinstitutsiooni loomisega ühiskonnas. Kuigi Lääne ühiskonnas on kooselu ametlik registreerimine olnud normiks, on traditsioonilise abielu kõrvale tekkinud uued kooseluvormid, millele otseselt viitavad nii registreerimata kooselude kui ka abieluväliste sündide arvu kasv (Kutsar 2002).

Klassikalises käsitluses viidatakse kõige sagedamini kahele perekonnatüübile: tuumperekond (ingl. k. nuclear family) ja laiendatud perekond (ingl. k. extended family).

Tuumperekond on perekond, mille moodustavad kas abikaasad või abikaasad ja nende üks või mitu alaealist last (Kutsar 2002: 8). Tuumperekonna alatüübi moodustab omakorda mittetäielik tuumperekond, mis koosneb ühest vanemast koos alaealise lapse või alaealiste lastega. Tuumperekonna mõiste ei ole seotud vanemate abielusuhte olemasolu või puudumisega. Laiendatud perekonda kuulub lisaks tuumperekonnale veel täiendavaid liikmeid, kes kõik on omavahel lähisugulus-, partnerlus- või hõimlussuhteis (hõimlus on abiellumise kaudu tekkiv sugulus). Sageli kuulub laiendatud perekonda rohkem kui kahe sugupõlve liikmeid, aga võimalik on ka õdede-vendade perekondade elu ühise leibkonnana.

Kaua aega oli laiendatud perekond kogu Euroopas ja ka Eestis kõige üldisem perekonnatüüp, tagades pereliikmeile igapäevase abi ja toe raskustes (ibid: 8).

Üksikvanema pere on ühe vanemaga pere, kus kasvab üks või mitu alaealist last, kusjuures enamikul juhtudel on vanemaks lapse ema, harvemini isa (Sinisaar ja Tammpuu 2009). Lisaks võib sellises peres elada ka teisi pereliikmeid (laiendatud pere). Üksikvanemaga peretüüp on kõige tundlikum toimetulekuriskidele, sest kahe lapsevanema kohustused on jäänud ühe kanda.

1.2 Ema, isa ja nende rollid. Vanemlus

Lapsevanemaks saadakse koos laste sünniga. Ema ja isa rolle õpitakse koos lapse kasvamisega ja teadmised omandatakse samuti koos lapse kasvamise ja arenemisega. Keegi ei ole täiuslik ning igaüks võib teha vigu. Kõik toimub vastastikusel koostöös.

Parsons ja Bales (1956) kirjeldavad vanemaks olemise rolle kahe kategooriaga: instrumentaalsed rollid, mis on seotud nt sissetuleku hankimisega, distsipliini pidamisega ja turvatunde pakkumisega. Neid rolle on traditsiooniliselt kandnud isa. Ekspressiivsed rollid, millega seostuvad sellised tegevused nagu näiteks hoolitsuse pakkumine ja jagamine, kaaslaseks olemine, on omistatud pigem emale.

Kuigi mõlemad vanemarollid on olulised, rõhutab Neudorf (2012), et ema roll on lapsele asendamatu. Ema annab edasi elementaarsed oskused edaspidiseks eluks, kasvatus ja empaatilisuse, õpetab lapsele hoolivust, hellust ja konkreetsust. Emad pühendavad laste eest hoolitsemisele rohkem aega ning on lapse jaoks emotsionaalselt lähedasemad.

Kahtlemata pole vähem tähtis ka isa roll. On uuringuid, mis väidavad, et lapsed, kellel on isaga lähedane suhe, on aasta vanuselt arenenumad kui nende eakaaslased, kelle eest hoolitseb valdavalt ema. Samuti saavad nad väidetavalt kooliõpingutega paremini hakkama ning läbivad murdeea valutumalt (Roosa 2011).

Isaduse ja emaduse vahel ei ole olulisi erinevusi: mõlemad on ühe ja sama psühholoogilise vanemluse esinemisvormid (Neudorf 2012).

Sama autor on välja toonud erinevad vanemluse tüübid:

- *Psühholoogiline vanemlus* on suhe, mis toetub kiindumusele ja interaktsioonile ning millel on erinevad väljendused inimese elukaarel ning mis mõjutab last teistest vanemluse tüüpidest enam. Psühholoogiline vanemlus on kõige keerulisem ja raskem. Oluliseks on siin lapse õige kasvatustiil, hoolivus, tundekasvatus, väärtuskasvatus, vaimsed väärtused, hingeelu tundmine.
- *Bioloogiline vanemlus*, so vanemlus, kus laps on viljastamise läbi seotud nii ema kui ka isaga. Bioloogilist isadust saab vajadusel vaidlustada. Selleks tehakse DNA analüüsi proov, millega tuvastatakse isadus.
- *Juriidiline vanemlus* - see on seadusega kehtestatud vanemlus - kui mees ja naine on abielus, siis saavad nendest automaatselt juriidilised vanemad. Vabaabieliu korral lisatakse sünnitunnistusele ema ja isa nimi, mis teeb neist juriidilised vanemad. Ka lapsendades saavad mehest ja naisest juriidilised vanemad, mis tähendab, et nad võtavad seaduse kaudu vastutuse lapse kasvatamise eest.
- *Sotsiaalne vanemlus* on seotud kooseluga lapsega, tema eest hoolitsemisega, lapse vajaduste rahuldamisega (nt toit, riietus, tarbevahendid jne, kasvutingimused, elukoht, keskkond). Sotsiaalse vanemluse puhul ei pea olema bioloogilist seotust lapsega.
- *Koostöövanemlus* on iseloomulik vanematele, kes on madala konfliktustasemega ja kes saavad oma lapsesse puutuvaid küsimusi ühiselt ja tulemuslikult arutada.

Kokkuvõttes on lapsevanemaks olemine nii juriidiline, sotsiaalne kui ka psühholoogiline kategooria.

1.3 Lahutus/lahkumine

Lahutus abikaasast või lahkumine elukaaslasest on elu kriis, mis nõuab kohanemist kõikidelt perekonnaliikmetelt. Paari otsus minna lahku ei sünni üldjuhul üleöö. Lahutusi ja kooselude lõpetamisi mõjutavad tugevalt konkreetses ühiskonnas valitsevad kultuuritavad, sotsiaalsed normid ja soorollid. Vanemate lahutuse/lahkuminekü põhjuseks võib olla nt perevägivald või vanema alkoholiprobleem, mille tõttu lahkumine võib osutada vajalikuks peres kasvava lapse/laste arengukeskkonna seisukohalt (Sinisaar ja Tammpuu 2009).

Kui abielu/kooselu on lõppenud, peavad partnerid end uuesti “looma” kas elamiseks üksinda või elamiseks koos uue partneriga (Collins jt 1999). Tähtsaks aspektiks on, et mil määral säilivad lapsel/lastel kontaktid ja suhted lahuselava vanemaga, samuti tema osalemine lapse/laste edasisel kasvatamisel ja ülalpidamisel. Vanemate lahkuminekuga tagajärjel tekkinud ühe vanemaga perede puhul on vaja arvestada lapse õigust mõlemale vanemale (Sinisaar ja Tammpuu 2009).

Läbi pika elutee on meile antud üks ema ja üks isa ja vastutus on kanda mõlemal osapoolel. Tõniste (2013) toob välja, et suurimaks väljakutseks lahutusejärgselt on emale vanemlike funktsioonide jagamine lapse isaga. See, kuidas ema suhtub lapse isasse, mõjutab oluliselt lapse suhteid isaga, eriti kehtib see väiksemate laste puhul. Kui ema tunneb ärevust isaga kohtumiste eel, võib laps reageerida samuti ärevusega ja keelduda isaga koosolemisest. See omakorda pingestab ema-isa suhteid, mis ei too head ka lapsele. Raskusi võivad tekitada ka lapsega seotud kokkulepetest kinnipidamine ning erinevused kasvatusstiilides. Lapsega üksijäänud ema puhul on oht ema ja lapse üleseotuseks - nii lapse klammerdumiseks ema külge kui ka ema klammerdumiseks lapse külge. Lapsest võib saada emale nn. partner ja ärakuulaja, mis võib olulisel määral häirida lapse loomulikku arenguprotsessi.

Lahkumine on keeruline ka isale. Kuna enamusel juhtudest jäävad lapsed pigem ema kui isa juurde, siis säilitada eraldielava isana hea kontakt oma lastega on suur väljakutse, rääkimata väljakutsetest isadele, kes ise jäävad üksi lapsi kasvatama ja kelle elustiil vajab samuti suuri ümberkorraldusi. Tõniste (2013) väitel jääb enamiku isade saatuseks peale lahutust oma lapse elus distantsilt osalemine. See on ka põhjuseks, miks arvatakse, et mehed kannatavad lahutusejärgselt sageli enam kui naised. Lisaks partnerikaotusele muutuvad nende suhted lastega, kellega nad olid ehk lähedasemadki kui naisega. Seda enam saavad oluliseks kokkulepped lapse kasvatamise ja hoolitsemisega seoses. Tõniste väitel oleks hea, kui lahutusejärgseid negatiivseid emotsioone ekspartneri suhtes suudetaks lahus hoida vanemlikust toimimisest.

Collins jt (1999) toovad välja, et lapse jaoks on vanemate lahutus/lahkumine võrreldav vanema kaotusega surma läbi ja et sageli on vanemad laste suhtes lahutuse/lahkuminekuga järgselt vähem toetavad, vähem hoolitsevad ja ärevamad. Üks olulisemaid eesmärke lahutatud/lahkuläinud vanemate jaoks on kaituda vastastikku vastutaval moel ja selleks, et olla vastutustundlik, on tarvis vältida tülisid lapse ees (st hoolida lapse tunnetest), jagada last

puudutavat infot teise vanemaga, suhelda oma lapse arenguliste teemade osas, jagada kooli- ja tervisealast infot, teha oma lapse kasvatamisel koostööd teise vanemaga nagu koostööpartneriga.

1.4 Toimetulek üksikvanemana

Sinisaar ja Tammpuu (2009) on Eestis ja mujal tehtud uuringute põhjal välja toonud, et ühe vanemaga pered ja nendes kasvavad lapsed kogevad võrreldes kahe vanemaga peredega sagedamini mitmesuguseid toimetulekuraskusi. Neist majanduslikud raskused on kõige kaalukamad, samas on täheldatud, et üksikvanemate igapäevasteks stressiallikateks on mured, mis kaasnevad laste kasvatamisega ja keerulised suhted teiste täiskasvanutega (Olson ja Benyard 1993). Collins jt (1999) on välja toonud, et üksikvanemad tunnevad suuremat rollipinget, sest nad peavad tasakaalustama majapidamistööd, laste eest hoolitsemise, töö ja isikliku elu. Eelkõige väljendub see perekonna halvas organiseerituses, sotsiaalses isolatsioonis ja vanema- lapse suhteprobleemides.

Elanikkonna küsitlusest Eesti 2003: „Töö, pere ja vaba aeg“ ilmnes, et lahutatud emade keskmine stressitase oli kõrgem kui abielus/vabaabielus emadel. Eriliselt tulekski rõhutada ema lahkuminekut/lahutuse järgset toimetulekut, kuna see mõjutab isa kuvandi loomist lapse jaoks. Ema hoiak mõlema vanema kaasatuse suhtes lastekasvatusse ja tema võimekus koostööks lapsest eemalelava isaga on määrava tähtsusega (Kutsar 2007: 62).

On üldteada, et üksikvanemaga perede vaesusrisk on suur. Siin võib välja tuua, et enamikul juhtudel on üksi last kasvatava vanema puhul tegemist emaga ning üldjuhul töötavad naised väiksemapalgalistel töökohtadel kui mehed. Eesti sooline palgalõhe on endiselt Euroopa suurim, 2014. aastal 29,9% (Palgalõhe 2015). Pruor ja Rodgers (2001) on välja toonud USA ja Inglismaa erinevate uuringute põhjal, et naiste keskmine elatusaseme langus kaks aastat pärast lahutust oli vahemikus 7- 55%; meestel seevastu 19% langusest kuni 24% kasvuni, kusjuures eriti ilmnis heaolutaseme kasv sel juhul, kui isa asus perest eemal ega toetanud edaspidiselt peret.

TLÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi uuring, mis viidi läbi 2003. aastal näitas, et vaesus mängib suurt rolli erinevates sotsiaalsetes ja psühholoogilistes probleemides (Hansson 2007).

Laste heaolu (Laes jt 2013) uuring näitab, et üksikvanemapereades esineb sagedamini kehvemaid elutingimusi. On tehtud uuring „Kehvades oludes elavate laste osatähtsus perekonna järgi: 2005a kuni 2011a“, kus on välja toodud andmed ühe täiskasvanuga leibkondades elavate laste kohta. 2005 oli see näitaja 40% ja 2011 32%, mis näitab, et suuri muutusi elutingimuste paranemise osas ei ole toimunud.

1.5 Ülalpidamiskohustuse õiguslik raamistik

Perekonnaseadus (PKS RT I 2009, 60, 395) reguleerib nii rahalisi kui mitterahalisi perekondlikke abistamiskohustusi. Kui välja jätta alaealise lapse ja vanema ning osaliselt ka abikaasade vaheliste suhete regulatsioon, siis reguleerib perekonnaseadus eelkõige perekonnaliikmete vahelisi rahalisi abistamiskohustusi: abistamiskohustus tekib abielust või väga lähedasest otsejoones sugulusest. Perekonnaseaduse § 101 (elatis alaealisele lapsele) sätestab, et igakuine elatis ühele lapsele ei või olla väiksem kui pool Vabariigi Valitsuse kehtestatud kuupalga alammäära. Juhul kui eraldi elav vanem ei maksa elatist oma alaealisele lapsele, siis kohus võib elatise välja mõista kindla summana või muutuva suurusena, määrates ette kindlaks elatissumma suuruse. Lähtudes sättest, et igakuine elatise suurus ei tohi olla väiksem kui pool alampalga määrast (2015. aasta alampalga määr on 390 eurot), on elatise minimaalseks summaks praegu 195 eurot lapse kohta kuus. Alaealise lapse ülalpidamiskohustuse näol on tegemist absoluutse kohustusega lapse ees, millest üldjuhul ei tohiks vabastada ükski asjaolu.

Perekonnaseadus (RT I 2009, 60, 395) sätestab, et lapsevanematel on lapse kasvatamisel võrdsed õigused ja kohustused. Sinisaar ja Tammpuu (2009) on välja toonud, et osadel juhtudel ei osale isa (kuna reeglina jäävad lapsed peale suhte purunemist emaga) peale kooselu lõppemist laste kasvatamises ega toeta oma last/lapsi materiaalselt ega muul moel. Samas on ühe vanemaga perede puhul vaja teadvustada, et sõltumata üksi jäämise põhjusest ei pruugi üksikvanema staatus olla aja jooksul püsiv ega muutumatu. Näiteks lahutusele või lehestumisele võib järgneda uus kooselu või abielu ning lapse kasu vanem võib osaleda lapse kasvatamises ja tema ülalpidamises. Ka võib ajas muutuda perest lahus elava vanema toetus lastele.

Eestis on märkimisväärselt palju ühe vanemaga peresid, kus lahuselav vanem lapse

ülalpidamiskohust vabatahtlikult ei täida. Elatisraha määramiseks on üksi last kasvataval vanemal võimalik kohtusse pöörduda, kuid vaidlused võivad kujuneda suhteliselt pikaks ning kokkuvõttes võib ka elatisraha määramata jääda (nt kui lahuselav vanem on töötu). Samuti ei ole kohtulahendi jõustumisega alati tagatud elatisraha saamine. Lapse kasvatamisel on aga oluline, et raha laekumine toimuks igakuiselt teatud summa ulatuses, millega vanem saab arvestada.

Riigikogu Kantselei Info- ja Analüüsiosakonna lühiuuringust selgus, et ajavahemikus 2006 – 2010 on kasvanud elatisnõuete toimikute arv 60 %. Kohtutäiturite statistika järgi võeti 2011. aastal menetlusesse 1565 elatisnõuet, 2012. aastal oli see arv 6500 (Mikser 2014).

Seisuga 27.12.2012 oli Kohtutäiturite ja Pankrotihaldurite Koja lehel elatise võlgnike nimekirjas üle 400 inimese. Justiitsministeeriumi andmetel oli näiteks 2006. aasta seisuga määratud 10 700 elatist, millest aga 36 % juhtudel vanem ei täitnud elatise maksmise nõuet. Igal aastal on menetluses 8000-8400 selleteemalist toimikut (ibid). 2014. aasta alguse seisuga oli täitemenetluses üle 12 000 elatisnõude ning nendest tulenev võlgnevus kokku oli üle 10 milj. euro ja sama aastakäigu lõpu seisuga oli elatise võlgnike nimekirjas 643 võlgnikku (Tsahkna 2014).

Riigikogu on 2015. aasta jaanuaris teinud valitsusele ettepaneku töötada välja riikliku elatisabi fondi põhimõtted. Fond tagaks lapsele määratud elatismaksete õigeaegse laekumise, kui üks vanematest ei täida ülalpidamiskohustust (Riigikogu... 2015). Eesti Vabariigi Valitsusele tehakse ettepanek töötada vastav eelnõu välja ning rakendada Riiklik Elatisabi Fond tegevusse 2016. aasta 1. jaanuarist (Tsahkna 2014).

Ühiskond peab suunama kõrgendatud tähelepanu üksikvanemale ja tema toimetulemisele ja vajadusel leidma abistamiseks erinevaid võimalusi. Öeldakse, et riik on just nii nõrk, kui nõrk on tema kõige nõrgem lüli. Inimese põhivajadused peavad olema täidetud, et laps/lapsed saaksid areneda ja kasvada tublideks emadeks/isadeks ja ühiskonna kodanikeks.

1.6 Probleemiseade

Uuringud näitavad, et üksikvanemapered on kõige suuremas vaesusriskis. Ühe vanemaga perede (92% juhtudest on üksikvanemaks ema) vaesust mõjutab oluliselt isa panus – suurem vaesus on peredes, kus lapsel puudub ametlik isa ja ka peredes, kus lahuselav vanem ei osale lapse ülalpidamises. Ühe vanemaga peredes kasvab enamasti üks (73%) või kaks (22%) last.

Mida vanem on laps, seda suurema tõenäosusega elab ta ühe vanemaga (Faktileht pressile ... 2015).

Dermani (2000) järgi mõjutab ühe vanema puudumine nii lapse sotsiaalset toimetulekut kui heaolu, raskendab vanema töö- ja pereelu kohustuste kombineerimist ning suurendab üksi last kasvatava vanema stressi. Üksikvanemad kogevad sageli suurt rollikoormust, kuna peavad kandma ülesandeid, mis on tavaliselt jaotatud mõlema lapsevanema vahel.

Et kaitsta üksi last kasvatavaid vanemaid, otsustas riigikogu 2015 aasta jaanuari istungil teha valitsusele ettepaneku töötada välja riikliku elatisabi fondi põhimõtted. Fond tagaks lapsele/lastele määratud elatismaksete õigeaegse laekumise, juhul kui üks vanematest ei täida ülalpidamiskohustust (Riigikogu... 2015).

Sinisaar ja Tammpuu (2009) on ära märkinud, et üle-eestilist ühe vanemaga peredele keskenduvat uuringut ei ole tehtud, kuid nende perede probleeme ja toimetulekut puudutavaid aspekte on käsitletud teiste uuringute raames (nt Luuk 2008, Reinomägi 2007, Poolakese & Reinomägi 2008, RISC 2006).

Minu uurimisprobleemiks on lahutatud/lahkuläinud vanemate endi perspektiiv seoses sellega, kuidas tullakse toime üksikvanemana. Uurimuse eesmärk on näidata, kuidas üksikvanemad käsitlevad elu peale kooselu lõppemist. Püüan eraldielavate vanemate käsitluste kaudu luua mõistmist, mis võib viia olukorrani, kus riikliku elatisfondi loomine on hädavajalik. Oma uurimuses püstitan järgmised uurimisküsimused:

- (1) kuidas kirjeldavad üksikvanemad lahutust/lahkuminekut abikaasast/elukaaslasest?
- (2) kuidas käsitlevad lahku läinud vanemad omavahelise koostöö eri aspekte lapse/laste kasvatamisel peale lahutust/kooselu lõppemist?
- (3) kuidas kirjeldavad üksikvanemad lahutuse/lahkuminekujärgselt tekkinud toimetulekuraskusi?

2. METOODIKA

2.1 Metodoloogia valik

Oma uurimuse teostamiseks valisin kvalitatiivse uurimisviisi. Kvalitatiivse uurimisviisi keskmes on inimsuhted (sisu, mõtlemine) (Ilves 2009). Just kvalitatiivses uurimuses eelistatakse inimese vaba käsitlust, mis võimaldab paindlikult saada teadmisi suhelses uurimuses osalejatega, ning nende (uuritavate) seisukohad ja „hää“ pääseb esile (Hirsjärvi jt 2010). Kvalitatiivne uurimisviis võimaldab maailma nähtavaks muuta ja uurija ülesandeks on tõlkida maailma erinevate praktikate abil andmekogumise keskkonnas ehk „väljal“ tehtud märkmeteks, intervjuudeks, vestlusteks, fotodeks jms (Ilves 2009). Hirsjärvi jt (2010) on öelnud, et kvalitatiivse meetodi puhul on uurimise suund induktiivne. Käesoleva uurimuse seisukohalt tähendab see püüdu luua mõistmist sellest, kuidas uurimuses osalenud lahutatud/lahuselavad vanemad oma elust räägivad.

2.2 Uurimuse teoreetiline lähtekoht

Valisin oma uurimuse teoreetiliseks lähtekohaks sotsiaalkonstruksionismi, võttes aluseks Arendelli (1997) käsitluse vanemaksõlemisest. Strömpli (2012: 34, 35) järgi vaatab sotsiaalkonstruksionism sotsiaalset reaalsust tegelikkuse tähendusliku osana. Sotsiaalne reaalsus kujutab endast tähenduste maailma. Sotsiaalkonstruksionismi paradigma järgi toimub tähenduste loomine inimeste sotsiaalse tegevuse käigus ning on selle loomulik osa. Tähenduse loomine – sotsiaalne konstrueerimine – on alati kollektiivne tegevus. Diskussioonis osalejad kujundavad diskursiivset objekti dialoogis/diskussioonis, kuid see pole pelgalt nende looming, vaid sisaldab ka teisi keeles juba enne olemas olnud tõlgendusi.

Arendelli (1997) järgi määratletakse sotsiaalkonstruksionistliku lähenemise kohaselt tähendusi pidevalt ümber. See tähenduste dünaamiline ja vaidlustav iseloom puudutab ka perekonda ja lapsevanemaks olemist. Lapsevanemaks olemise tähendust mõjutavad paljud tegurid: 1. isiklikud perekonnakogemused; 2. inimestevaheliste suhete iseloom; 3. sotsiaalmajanduslik staatus ja kuulumine mõnda etnilisse või vähemusgruppi; 4. uskumused kaasaegse perekonna ja tänapäeva ühiskonna kohta üleüldiselt; 5. arvamused võimaliku tuleviku kohta; 6. hinnangud isiklikule heaolule; 7. majanduslikud võimalused ja prioriteedid; 8. psühholoogiline heaolu; 9. hinnangud, mida antakse lapsevanemaks olemisele üldiselt (Arendell 1997).

Sotsiaalkonstruksionistliku lähenemise puhul on Arendelli (1997) järgi uurimisfookuses vanemate erinevad tegevused, mis on suunatud lapse arengu edendamiseks. Oluliseks aspektiks on siin see, kuidas laste eest hoolitsetakse, kuidas neid kasvatatakse ja sotsialiseeritakse ühiskondliku eluga. Need on sotsiaalsed protsessid, mida võib jagada: dünaamilised, avatud ja muutlikud. See tähendab seda, et lapsevanemaks olemine hõlmab erinevaid käitumisi, oskusi ja eesmärke, mida õpitakse kuuludes sotsiaalsesse kogukonda. Lapsevanema ja lapse suhted arenevad välja koos kasvades ja neid hoitakse läbi sotsiaalse suhtluse ning suhteid ja kogemusi tõlgendatakse ja neile antakse tähendusi. Seda kõike mõjutavad demograafilised muutused, ajaloolised sündmused ja mustrid, kultuurilised normid ja väärtushinnangud, perekondlikud arengud ja korraldused ning muutused ühiskondlikus korras ja struktuuris. Kõik need tulenevad sotsiaalsest suhtlusest ning neid säilitatakse ja muudetakse läbi ühise tegevuse. Kui toimub sotsiaalne muutus, muutuvad ka lapsevanema ootused. Samamoodi muutuvad lapsevanema ootused, oskused, mured ja eesmärgid laste kasvades ja arenedes, mis toob kaasa uued vajadused, nõudmised ja huvid (ibid).

Arendelli (1997) hinnangul on tänapäeva lastevanematel hulganisti väljakutseid. Nende hulka kuuluvad ka majanduslik stress ja vaesus (1960ndate aastate keskpaigast alates on laste vaesuse osakaal peaaegu järjepidevalt kasvanud); erinevate perekonnaüksuste isoleeritus; töökohapoolsed nõuded, mis võivad olla vastuolus perekonna vajadustega; ebapiisav lastetoetus; pikenenud on periood, mil lapsed on nt hariduse omandamise tõttu vanematest majanduslikult sõltuvad; noortele suunatud tarbimiskultuur ja massturundus; noortele vajadus kuuluda omaealiste sekka; suurenenud on ebakindlus noorte tööalase tuleviku suhtes. Oluline on ka meeles pidada, et lapsedki on aktiivsed osalejad perekonnaelus, kuigi neil on tavaliselt vähem võimu kui täiskasvanutel.

Peale lahkuminemist on vanematel oluline mõista, et vanemakohustused jäävad, kuid peab toimuma nende pidev ümbermõtestamine. Minu huviks käesoleva uurimuse autorina on mõista, milliseid tähendusi omistatavad ja kuidas mõtestavad vanemaksolekut vanemad, kes on lahku läinud.

2.3 Andmekogumismeetod

Antud töös olen kasutanud andmekogumismeetodina poolstruktureeritud intervjuud. Poolstruktureeritud intervjuu meetod võimaldab esitada intervjuu käigus täiendavaid küsimusi põhiküsimustest tekkinud teemaarenduste kohta (Laherand 2008). Poolstruktureeritud intervjuu (sellise intervjuu tüübi puhul kasutatakse varem koostatud intervjuukava, kus võib intervjuu läbiviimisel muuta küsimuste järjekorda ja küsida täpsustavaid küsimusi (Lepik jt 2014)) käigus vestlesin intervjuueeritavatega minu poolt kavandatud teemadel, võimaldades neil jagada oma kogemusi, tundeid, teadmisi ja hinnanguid. Intervjuuküsimustiku (Lisa 1) koostamisel lähtusin püstitatud uurimisküsimustest ja uurimuse eesmärgist. Siinkohal lähtusin Bergeri (2000) poolstruktureeritud intervjuu põhimõttest, kus intervjuude fikseerimiseks koostatakse intervjuu kava. Küsimuste sõnastus ja esitamise järjekord on sel puhul vabalt varieeruv. Teemade kohta esitasin intervjuu käigus lisaküsimusi, mis võimaldasid jälgida, kas kõik teemas huvipakkuvad aspektid said kaetud.

Intervjuu kavas lõin esmalt põhiküsimused ning erinevad uurimisaspektidele vastavad alaküsimused iga valdkonna lõikes, mis olid hiljem analüüsikava koostamisel abiks põhikateooriate ja alamkateooriate määratlemisele. Kateooriate sisu kirjeldamiseks ilmestasin analüüsi Kyngas jt (1999) kohaselt näidetega intervjuutekstidest tsitaate. Selle eesmärgiks oli oma väidetele tõendite lisamine.

Intervjuuerides isasid, pöörasin tähelepanu Strömpli (2007) poolt välja toodud iseärasustele meeste intervjuerimisel, mille kohaselt mehed on tihti väljendusvaesed ning emotsionaalselt suletud, mistõttu intervjuu läbiviimine võib ebaõnnestuda. Nii näiteks olin valmis selleks, et mõni minu poolt väljavalitud uurimuses osaleja isa võib osalemisest mingil hetkel keelduda. Sel juhul ma otsustasin selgitada veelkord uurimuses osalemise konfidentsiaalsust ja nende andmete kasutamise eesmärki, kuid lõpliku otsuse jätsin uurimusse kutsutule.

2.4 Uurimuses osalejad

Tegemist on eesmärgipärase valimiga (st mittetõenäosuslik valik e juhuslik, vastavad need, kes soovivad ja on kättesaadavad (Rauk 2011)), mille puhul lähtusin kriteeriumist, et uuringus osalejad on lahus elavad emad ja isad, kellel on kasvatada ühised alaealised lapsed ning kes jagavad ühiseid kasvatusõigusi. Minu püüdluseks oli teha intervjuusid mõlema lahuselava vanemaga. Kuna uurimuses osalemine oli vabatahtlik, siis aktsepteerisin ka seda, kui üks lahuselavatest vanematest keeldus intervjuu andmisest. Kokku õnnestus intervjuu teha viie vanemaga, sh kolme emaga ja kahe isaga - kokku kaks paari ja üks ema. Neist kaks olid suhteliselt hiljuti oma abielu lahutanud - üks paar oli lahus elanud 3 aastat (analüüsis koodid E3 ja I3), teine pool aastat (koodid E2 ja I2) . Kolmas paar, keda jäi esindama ainult ema, oli lõpetanud vabaabielulise suhte 11 aastat tagasi (koodid E1 ja I1).

2.5 Uurimuse käik

Lahuselavate alaealisi lapsi kasvatavate vanemate leidmiseks kasutasin lumepalli meetodit, mille panin „veerema“ tuttavate ringis. Äärmiselt raske on leida mehi, kes oleksid valmis oma vanemaks olemisest rääkima, seega peab tõdema, et see on suureks väljakutseks nii uurijale kui ka osalejale. Kokku oli kontakte kümne vanemaga, lõpuni koostöövalmiks osutusid neist viis: kolm ema ja kaks isa. Kolmas isa, kes ka andis esialgu intervjuudeks nõusoleku, keeldus siiski viimasel hetkel, tuues põhjuseks, et mis seda vana asja ikka meenutada. Paar vanemat ei ilmunudki kokku lepitud kohtumistele ega vastanud enam ka telefonikõnedele, mille tõttu intervjuud nendega jäid kahjuks ära. Leidus ka neid, kes uurimustöös osalemisest kohe keeldusid. Intervjuud viisin läbi 2014. aasta märtsis ja aprillis. Kuna vanematel võib olla eriarvamusi, siis intervjuud viisin läbi igatüüpi eraldi. Oluliseks pidasin ka seda, et õhkkond oleks pingevaba, et vastajad saaksid võimalikult vabalt oma mõtteid avaldada. Isasid intervjuuerides arvestasin, et meeste rolliga võivad käia kaasas teatud hirmud. Sellest on kirjutanud ka Strömpl (2007), et intervjuu käigus tekkinud mõningad küsimused võivad paljastada mehe mingisuguseid varjatud külgi või ohustada tema maskuliinset identiteeti. Selliste hirmude maandamiseks juba enne intervjuu algust tutvustasin intervjuu teemat, lubasin esitada uuritava teema kohta täpsustavaid küsimusi ning mainisin, et isadel on õigus mitte vastata neile ebameeldivatena tunduvatele küsimustele. Intervjuu kestis keskmiselt 25

minutit. Lühim intervjuu kestis 17 minutit ja pikim 36 minutit. Kaks intervjuud viisin läbi oma töö juures, ühe enda pool kodus ning kaks intervjuud toimusid uuringus osaleja töö juures. Materjali salvestamisel kasutasin diktofoni ning enne lindistamist küsisin salvestamiseks nõusolekut. Hiljem transkribeerisin lindistatud materjali. Intervjuud toimusid vaba aruteluna, kus intervjuu kavas olevad küsimused tulid arutlusele suhteliselt sujuvalt. Tekkis hetki, kus vanemaid tuli veidi suunata, et mitte teemast välja minna. Kohati esines kohmakaid lauseid ja lausete katkemist. Esines ka seda, et vanemad muutusid pisut närviliseks (pigem isad kui emad), kuid intervjuud keegi osalejatest siiski ei katkestanud.

2.6 Uurimuse eetiline aspekt

Käesoleva töö autorina on minule tähtis, et intervjuueeritavad oleksid enne vestluse algust teadlikud uurimuse eesmärgist, võimalusest loobuda vastamisest, kui see osutub neile vastumeelseks ning et kogu jutuajamise salvestan. Seletasin lahti, et tulemusi ei kasutata mingiks muuks otstarbeks, kui minu bakalaureusetöö tarvis. Samuti rääkisin lähemalt intervjuu protseduurist, osalemise vabatahtlikkusest ning anonüümsusest ja konfidentsiaalsusest. Uuringus osalejate kaitseks ei avalda ma vastajate nimesid, vaid vastajad on kodeeritud. Emade ja isade eristamiseks kasutasin koodi E1, I1 jne (Lisa 2). Ka ei avalda ma vanemate elukohti. Küsimuste esitamisel arvestasin osalejate iseärasustega. Lähtudes Lepikust jt (2014) jälgisin, et minu poolt esitatud küsimused ei mõjuks provokatiivselt, ebadelikaatselt, osalejaid solvavalt või nende väarikust häirivalt ning oleksid keeleliselt ja sõnastuselt intervjuueeritavatele arusaadavad. Kõik kuus intervjuueeritavat olid esialgu tingimustega nõus, kuid üks isa siiski keeldus viimasel hetkel, teiste vanematega tegin tervikintervjuud.

2.7 Analüüsimeetod

Kogutud materjal põhineb temaatilisel analüüsil (so andmetes peituvate tähenduste, arusaamade väljaselgitamine, et uurida, mida ja kuidas räägitakse, millised on andmetelooja interpretatsioonid (Lepik jt 2014)), kus koodide ja võtmesõnade allikas tuletatakse uurimustöö andmetest, mis andmeanalüüsi käigus saadakse (Laherand 2008).

Esimese etapina kasutasin andmete lihtsustamist, koondasin sarnase tähendusega tekstiosad

vastavate kategooriate alla ja grupeerisin saadud informatsiooni, et saada esimest ülevaatlikku pilti uuringus saadud tulemustest. Edasi moodustasin põhikategooriad, mille vajalikkus seisnes selles, et võimaldas luua samasisuliste tulemuste raamistiku, mille alusel sai vaadelda detailsemalt intervjuude tekste. Kyngase jt (1999) järgi ühendasin samasisulised kategooriad põhikategooriateks, mille alla omakorda moodustasin alamkategooriad. Alamkategooriaid moodustades sain seostada saadud vastuseid, tehes omapoolseid tähelepanekuid. Andmestiku alusel tõin uurimustöös välja kõige olulisemad tulemused, mida sain tehtud viiest intervjuust. Analüüsi sisu ilmestamiseks ja täpsustamiseks kasutan lõike intervjuudest, välja jäetud tekstiosade tähiseks kasutan /.../. Intervjuude lõigud esitan muutmata kujul.

3. ANALÜÜS JA ARUTELU

3.1 Üksikvanemate lahkumineku kirjeldused

Põhjused, miks inimeste kooselud ei püsi ja minnakse lahku, on väga erinevad. Statistilised andmed näitavad, et vanemate lahutusi/lahkumineku toimub üha sagedamini ning perekonda jääb vaid üks vanem. Laes jt (2013) statistika alusel elas 2011. aasta rahvaloenduse järgi Eestis ühepereleibkonnas 94% lastest, kellest viiendik elas ühevanema tuumperes ning paar protsenti üksikvanemaga laiendatud perekonnas. Eelmise, 2000. aastal läbi viidud rahvaloendusega võrreldes on ühevanema tuumperes elavate laste osakaal kahanenud umbes ühe protsendipunkti võrra. Oma analüüsis lähtun esmalt põhikategooriast „üksikvanemate lahkumineku kirjeldused“, et saada vastust oma esimesele uurimusküsimusele. Püüan välja tuua vanemate mõtteid ja arvamusi sellest, kuidas nemad lahkuminekut mõtestasid ja mida enda arvates kooselude päästmiseks tegid või tegemata jätsid. Ehkki minu uurimuse põhirõhk on lapsevanemate elu käsitlel peale lahkuminekut, otsustasin siiki vaatluse alla võtta ka lahutuse-eelse aja, ehk siis põhjused, mis võisid osaliste enda arvates lahtuseneni viia. Kuigi ma ei kõrvuta oma uuringutulemusi selles vallas varem tehtud lahtustate põhjuste uuringutega, julgen siiski väita, et juba nende kolme juhtumi puhul tulevad kõneks enamlevinud lahtuseneni viivad tegurid.

Üks kolme intervjueritava ekspaari isadest (I1) jääb figureerima ainult ema (E1) kirjeldustes, sest intervjuud teha temaga ei õnnestunud. Alguses ta küll nõustus, kuid järele kaalunud, oli temapoolne kommentaar selline: „mis me seda vana asja ikka meenutama hakkame“. Tõsi, selle paari lahkuminekust oli möödas juba 11 aastat ja isal oli uus suhe ning endise perega suhtles ta äärmiselt harva. Teoks sai olukord, mida Strömpl (2007) on meeste intervjuerimisel kirjeldanud: intervjueritavad mehed on tihti väljendusvaesed ning emotsionaalselt suletud, mistõttu intervjuu läbiviimine võib ebaõnnestuda. Ka ilmsid minu arvates uurimusest loobunud isas teatud hirmud, et intervjuu käigus tekivad küsimused, mis võivad paljastada tema mingisuguseid varjatud külgi, mis võiksid ohustada tema maskuliinset identiteeti. Põhjuseks, miks loobus isa (I1) intervjuu andmisest võis olla ka tekkinud süütunne vana pere ees, kuna isa (I1) ei toeta peret ega suhtle lastega.

Põhikategooria 1: Lahkuminek

Alamkategooria 1: Lahkumineku põhjustajad

Minu uuringus nimetati lahkumineku põhjustena uut suhet, probleemidest mitte rääkimist, kokkulepetest mitte kinnipidamist, alkoholi kuritarvitamist, teineteisest lahku elamist (erinevate sõpruskondade moodustumist), ühiste huvide kadumist, teadmiste puudumist (vanema haridusega seoses), vastutuse võtmist/võtmata jätmist, ühiskonna rolli.

Emal (E1) selgitas lahkuminekut intervjuu käigus sellega, et laste isal (I1) tekkis uus suhe, mille tagajärjel isa (I1) pere juurest lahkus ning perekond purunes:

.../ Lahkumine toimus, .../ et lihtsalt laste isa leidis omale ilusama, noorema ja kaunima. .../ (E1).

Collins jt (1999) on öelnud, et kui abielu/kooselu on lõppenud, siis peavad partnerid end uuesti "looma" kas elamiseks üksinda või elamiseks koos uue partneriga. Emal (E1) tunnistas, et tema edaspidine elu vajab ümberkorraldamist ja kohanemist, kuna lapsed jäid tema (E1) kasvatada.

Emal (E2) sõnul sai põhiliseks lahkumineku põhjuseks isa (I2) liigne alkoholtarvitamine. Sinisaar ja Tammpuu (2009) on välja toonud, et vanemate lahkumineku põhjuseks võib olla vanema alkoholiprobleem. Sellisel juhul võib eeskätt peres kasvava lapse turvalise elu- ja arengukeskkonna seisukohalt lahkuminek olla vältimatu ja vajalik. Emal (E2) ei soovinud, et lapsed isa (I2) joomist näeksid ja et see toimuks nende ühises kodus. Küll aga oleks emal (E2) leppinud isa (I2) alkoholtarvitamisega väljaspool kodu. Sellega väljendas emal (E2) oma strateegiat kaitsta lapsi väärade arusaamade kujunemise eest, nagu oleks alkoholi tarvitamine loomulik ja vastuvõetav tegevus, luues isa alkoholtarvitamisest laste ees saladuse.

.../ ilmselt noh, siis ma tahtsin oma lapsi selle eest kaitsta, et ei tekiks selline loomulikkus, et ah nii ongi ju .../ (E2)

.../Kui sa tahad, siis palun tee seda väljaspool kodu onju .../ (E2)

Isa (I2) aga oma joomises probleemi ei näinud. Oma sõnul ta jäi väljaspool kodu ja lapsed teda alkoholi pruukimas ei näinud - järelikult oli ta emaga ühel nõul laste ees alkoholtarvitamisest saladuse tegemisel. Isa (I2) jaoks oli joomine täiesti vastuvõetav tegevus, kui lapsed seda pealt ei näe. Isa (I2) arvas, et hiline kojutulek (kui lapsed juba magavad) lahendab probleemi ja õigustab joomist. Lahendusteni ei jõutud, isa (I2) leidis, et see pole probleem, emal (E2) sõnul muutus joomine tsükliteks, kus isa (I2) oli kodust ära ja emal ta eemalolekust ei informeerinud.

.../meie peres oli sedasi, et ja mina napsutasin küll, aga .../erinevalt sellest et minul kodus napsutamist ei toimund ja kui ma olin napsune, siis ma tulin õhtul hilja nii, et lapsed juba magasid. Käisin duši all ja viu magama, .../ et sellist raudset reeglit, kus lapsed näevad pealt, siukest asja - ei iial .../ (I2)

.../ Tema leidis, et see pole probleem, küll saab hakkama, onju, aga ta oli täiesti, kuni lõpuks oli see, et ta .../ see oli nagu tsükliline .../ (E2)

Vanemad (E2) ja (I2) ei osanud valitsevale olukorrale enam lahendusi leida ja selle tulemusena olid partnerid jõudnud olukorda, kus ema (E2) otsustas algatada abielu lahutamise. Isa (I2) oleks vana eluviisi jätkanud. Ema (E2) lükkas lahutusprotsessi tagant, vahetades nende ühise kodu ukse luku. Isa (I2) leidis, et tegemist oli väljatõrjumisega nende ühisest kodust, ega näinud probleemi oma alkoholitarvitamises.

.../ lahendusi ei tekkind ja .../ sisuliselt läksimegi lahku .../ (I2)

.../ ukse luku vahetus pihta .../ noh see on nii ilmselge ühepoolne tõrjumine ühisest kodust välja .../ (I2)

Lahkumineku põhjuseks sai ema (E2) sõnul ka lubadustest (kokkulepetest) mitte kinni pidamine. Emal (E2) olid planeeritud käimised, mille puhul lepiti eelnevalt kokku, kes lapsi hoiab:

.../ et ta pidi tulema teatud kellaajaks koju onju, lapse juurde .../ (E2)

Niisuguste juhtumite kuhjumine põhjustab mõistetavalt usalduse kaotuse, enam ei saada oma partneri peale kindel olla.

Isa (I2) sõnul oli üheks lahkumineku põhjustajaks ka ühistegevuste puudumine. Isa (I2) tõi välja perede ühistegemiste ja ühise sõprusringi (koosveedetud aeg) olulisuse. Huvid, traditsioonid (tähtpäevad), see kõik tugevdab ja seob perekonna ühtekuulumist. Kummalgi olid omad huvid ja kujunes oma sõprusring, mis teise omadega ei kattunud. Nagu isa (I2) väljendus: elati lahku. Teineteisest eemaldumine toimus isa (I2) sõnul juba siis, kui alkoholiga seotud probleeme veel polnud. Vanemad (E2) (I2) aktsepteerisid ja tulid teineteisele vastu, kui taheti oma sõpradega väljas lõbutsemas käia, kuid ei osatud ette näha, mis sellega kaasneda võib. Kahekesi koos väljas käimist takistas aga see, et keegi pidi ju jääma laste juurde,

.../ lahku elamine oli just täpselt selline, et tema suhtles oma kolleegidega, käis väljas, mina suhtlesin ja käisin väljas oma sõpradega, ei istund ja ei käinud koos .../ ja .../ sellel põhjusel ilmselt see .../ lahkuelamine nagu sisuliselt aset leidiski. Ühiseid sõpru polnud, kuigi teadsime küll, aga ei lävind .../ ja .../ tegelikult tagantjärele mõtlen, et selles see asja tuum seisneski, oleks pidanud rohkem lävima, koos käima väljas, sest oli aeg, kus keegi pidi laste juures olema ja ma andsin talle täieliku voli ja palun mine oma sõbrannadega välja, vastupidiselt tema andis mulle võimaluse sõpradega väljas käia, kõik eeldused olid selleks olemas, et me lähemegi niimoodi sõna otseses mõttes suhetes lahku .../(I2)

Lahutuste ja kooselude lõppemise põhjused võivad muuhulgas olla paljuski mõjutatud mõjutatud kultuuritavadest, sotsiaalsetest normidest, aga ka soorollidest (Sinisaar ja Tammpuu 2009). Ema (E1) näeb, et ka ühiskonnal on oma roll kanda selles, millised hoiakud ja suhtumised ühiskonnas meid ja meie otsuseid mõjutavad: kajastatakse pigem negatiivset kui positiivset. Ema leidis, et negatiivse kohta võiks olla enam taunivat suhtumist, eeskujud ja väärtused võiksid olla rohkem paigas, sest perekond on oluline mitte ainult ükisku inimese, vaid ka ühiskonna jaoks:

.../ Tead, mina arvan, et kui see ühiskonna suhtumine oleks ka pisut teine, et meil .../ kollane press ei kajastaks seda, et neid mudelite välja vahetamist kogu aeg, et mehed vahetavad neid nooremaid, et ja naised vaid .../ kui .../ oleks nagu tauniv suhtumine ja tuuakse ikkagi neid nagu positiivseid edulugusid ette, et näed ta on pühendunud ja ta on tubli, et pigem nagu sellised eeskujud, neid rohkem väärtustest .../ (E1).

Väärtusi antakse põlvkonnalt põlvkonnale edasi just perekonnas. Siit kasvab välja arusaamine maskuliinsusest ehk mehelikkusest ja feminiinsusest ehk naiselikkusest, mis valmistab inimest ette sugupoolte kooseluks vastavalt ühiskonna tavadele. Laps õpib käituma lapsena, omandades ühtlasi piisava hulga malle ehk mallirepertuaari täiskasvanurolli täitmiseks. Kasvavale lapsele vahendab perekond maailmas toimuvat, selgitades ja toimides vajaduse korral kaitsva filtrina (Perekonna ja 2009).

Ühiskonna roll on ka süvitsimineva hariduse andmine, mille puudujääkidele vihjates toob isa (I2) välja hariduse tähtsuse. Teadmiste puudumise tagajärjel noored ei oska elada pereelu. Isa (I2) soovib, mida oleks noortel hea arvesse võtta, et elus paremini hakkama saada:

.../ kui mina koolis käisin, siis perekonnast kui sellisest asjast suurt midagi ei räägitudki, ausalt öelda me olime kõik nagu mütsiga löödud, me ei tea, kuidas elada, me ei tea praegust

kooliprogrammi, aga minu silmis tuleks teatud klassides rääkida eelkõige koduloomisest, mis asi ta üldse on, mida luuakse, mis on isadus, mis on pere ja tegelikult kõige kurvem asi on see, et mingisugused psühholoogiatunnid on olemas ja just see, /.../ vaadata iseendasse ja jõuda järeldusele, et kas ma toimin õieti või mitte ja ei juleta tunnistada seda /.../ oi meil on veel pikk tee sinna /.../ (I2)

/.../ Ma leian, et just need nüansid on olulised ja /.../ põhjused võibolla ehk ongi alguses, /.../ (I2)

Isiklikult leian, et siin on osutatud tõsisele probleemile. Olukorras, kus paljude laste kogemuseks on perekonna purunemine ja seetõttu on isa ja ema roll harmoonilise suhte eeskujuna puudulik, oleks just perekonnaõpetuse tugev tase päästerõngaks, et sama mudel ei korduks uuesti järgmises põlvkonnas. Antud juhtumil jääb isa (I2) jutust kõlama, et ta ei ole saanud koolis õpetust, mis on üldse kodu ja isadus. Kipun arvama, et kahe vanemaga hästi toimiva perekonna lastel neid etteheiteid koolile ei teki, sest vastav haridus saadaksegi kodus lihtsalt hästitoimivate eeskujude näol.

Paar (E3) (I3) on lahkuminekü põhjuste osas napolisõnaline. Ema (E3) sõnul oli tema lahkuminekü algatajaks. Otsuse langetamine toimus siiski peale pikki omavahelisi arutelusid. Ema (E3) tundis ennast selles suhtes ja abielus õnnetuna ning isa (I3) oli kõige vastu huvi kaotanud. Kumb kumma tingis on isegi asjaosalistel raske tagantjärele otsustada. Isa (I3) sõnul toimus lõpuks lahkuminek mõlema ühise otsusena.

/.../ Lahkuminek toimus mõlema ühise otsusena, /.../ (I3)

Alamkategooria 2: Püüdlused suhet hoida

See alamkategooria hõlmab ühest küljest neid abinõusid, mida püüti lahkuminekü vältimiseks rakendada, kui ka nõ „tagantjärele tarkusi“ ehk, mida võinuks teha teisiti. Kooselude lagunemise ja lahutuste ennetamise seisukohalt on tähtis õigel ajal märgata paarisuhtes tekkivaid pingeid ning otsida võimalusi nende lahendamiseks. Ema (E3) väljendab seisukohta, mis oli tegelikult kõigil intervjuueeritavatel, nii:

/.../Kooselu püsimise nimel tuleb vaeva näha /.../ Esimeste raskuste tekkides ei tasu kohe lahku minna /.../ (E3)

Probleemidest rääkimise olulisust rõhutasid mitmed intervjuueeritavad:

.../ probleemide tekkimisel tuleb need selgeks rääkida ja nendega ka tegeleda .../ (E3)

Ühelt poolt on valmistanud raskusi oma vigade tunnistamine, mis aga põhjustab vääritimõistmisi, solvumisi ja raskusi andestamisel. Rääkimine ei saa loomulikult olla ühepoolne. Isa (I2) öeldu väljendabki ka kuulamise tähtsust, et rääkimine ei oleks ühepoolne, „nagu seinaga“:

.../ kõige hullem on see, et ei suhelda üksteisega, ei räägita, ei suhelda ja ei kuulata ka, et nagu seinaga ja .../ kindlasti noh, tehakse vigu ja vigade lahtirääkimine.../ (I2)

Positiivse lahenduse leidmise eeltingimus on aga kompromissivalmidus:

.../ Ikka see üksteise ära kuulamine ma arvan, mida üks pool tahab ja mida teine pool tahab ja, et ikka oleks selline kompromiss .../ (E2)

Tuleb aru anda sellest, mis on ühine ja hoidmist vääriv ning mitte kergelt alla anda:

.../, et tihtipeale tehakse kindlasti vigu, mõlemapoolseid, tunnistada, läbi rääkida, mõista üksteist, ja selle läbi edasi minna ühise huviga, sest nii palju on loodud ühiselt ja nüüd mingi palja tüli pärast eksle, lõpetada oleks ju absurdne .../ (I2)

Et kooselu ei laguneks, arvas ema (E1), et peaks suutma tagasi hoida emotsioone, on vaja perele pühendumist, kohustustest kinnipidamist ja peab mõtlema lastele, kuidas lahutus neile mõjuda võib. Emade eestvõttel on lahutuse/lahkumineku vältimiseks otsitud abi ka psühholoogilt/perenõustajalt. Ema (E1) ja isa (I1) käisid nõustaja juures koos:

.../ et me oleme koos isegi mõned korrad psühholoogi juures käinud ja rääkinud nendest asjadest, .../ (E1)

Ema (E1) jutust selgus, et isale (I1) osutus kõige raskemaks lapsevanemaks olemine, ta ei suutnud võtta selleks vajaminevat vastutust. Seda väidet tuleb muidugi võtta pelgalt emapoolse asjade nägemisena, isa (I1) seisukohta ma kahjuks tema intervjuust loobumise tõttu teada ei saanud.

Psühholoogi juures käis ka isa (I2), kuid abi ei saadud:

.../nõustaja minuga kontakti ei saavutand, tulemus jäi poolikuks, lahendusi ei tekkind ja .../ (I2)

Ka ema (E3) leidis sama, et kui ise enam lahendust ei leia, tuleks suhte püsijäämiseks pöörduda spetsialisti poole. Suhte nimel tuleb tööd teha ja esimeste raskuste tekkimisel ei tohi alla anda.

Intervjuudest jäi kõlama mõte, et suhte hoidmiseks tuleks leida rohkem ühist aega teineteise jaoks. Siin tulevad mängu toetavad võrgustikud. Tuli välja, et sageli pole julgetud näiteks vanavanematelt abi küsida, kuid teiselt poolt pole seda ka eriti pakutud:

/.../ et nad julgeksid rohkem nagu abi küsida, et vanavanematel oleks tarkust noh ise oma abi pakkuda ja rääkida, /.../ (E1)

„Tarkust ise oma abi pakkuda ja rääkida“ – sellest mõttest loen taas välja varjatud vihje hariduse puudulikkusele: noored tunnevad alateadlikku puudust neist tarkustest ja oskustest, mida ajast aega on edasi antud põlvest-põlve lihtsalt lähestikku ja toetavalt koos elades. Saarits (1998) on öelnud, et laps/lapsed on väga paljude sidemete abil perekonnaga seotud. Väärtusi antakse põlvkonnalt põlvkonnale edasi just perekonnas ja siin põimuvad suhted ema ja isa, õdede ja vendade, vanavanemate ja sugulaste vahel. Laps jälgendab, talletab ja võtab kõike elumudelina, olgu see siis hea või halb.

Esimese uurimusküsimuse analüüsis ilmnis, et ehkki igal lahkuläinud paaril oli oma individuaalne lugu ja omavaheline suhetemuster, oli siiski mitmeid sarnaseid märksõnu, mis läbivalt intervjuudes esile kerkisid. Kõige enam märgiti lahutuse/lahkumineku põhjustena suhteprobleeme, millele ei osatud õigeaegselt tähelepanu pöörata ega tekkinud probleemidele lahendusi leida. Samuti ilmnisid teise osapoole ärakuulamine, vigade tunnistamine, vastutuse jagamine. Tuli välja ka alkoholiprobleem, mis sai lahutuse/lahkumineku üheks põhjuseks. Mitu intervjuueeritavat tõi esile ühiskonna tegematajätmise selle heaks, et pered püsiksid koos, kurdeti perekonna hariduse ja kooliprogrammide puudulikkuse üle. Abi otsiti ka perenõustajalt, kuid paraku tulemusteta.

3.2 Lahuselavate vanemate vanemaksoleku käsitluste eriaspektid

Põhikategooria 2: Eraldielavate vanemate käsitlused

Alamkategooria 3: Koostöö/koostöö puudumine, lastega suhtlemine

Collins jt (1999) rõhutavad, et lõhenenud pered ja tekkinud uuspered peavad leidma võimalusi, kuidas enam pöörata tähelepanu vanemate vahelisele koostööle, st lahku läinud vanemate suutlikkusele laste nimel koostööd teha. Sellest, kuidas vanemad enne lahku minekut/lahutust omavahel suhtlesid ja läbi said, sõltus hiljem ka nende omavaheline koostöö ja suhtlemine ning ühine vanemaks olemine. Kutsar (2007) on välja toonud, kui tähtis on ema hoiak mõlema vanema kaasatuse suhtes lastekasvatuse. Ema võimekus koostööks lapsest eemalelava isaga on määrava tähtsusega edaspidises suhtlemises isaga. Teiseks põhikategooriaks on „lahuselavate vanemate vanemaksoleku käsitluste eri aspektid“. Siin otsin vastuseid küsimustele, et kuidas toimub/ei toimu koostöö eraldielavate vanemate vahel ja milliseks on kujunenud nende hilisem suhtlemine lastega? Vanemate lahusjärgse elu korraldamisel saab eristada kolme erinevat praktikat: 1) koostööd tegevad vanemad; 2) distantseerunud vanemad; 3) üksikvanemad. Esimese puhul osaleb ka lahuselav vanem lapse elus ja otsustab lapse jaoks olulisi küsimusi, viimase puhul puudub isal igasugune (sh majanduslik) kokkupuude endise perega (Hansson 2010). Ehkki minu uurimuses osales vaid 3 paari vanemaid, esindavad nad igaüks erinevat eelnimetatud kolmest praktikast. Paar (E2) (I2) on koostööd tegevad vanemad, paar (E3) (I3) on distantseerunud vanemad, ema (E1) on üksikvanem, kellel side eemalelava laste isaga puudub.

Collins jt (1999) on rõhutanud, et üks olulisemaid eesmärke lahutatud vanemate jaoks on käituda vastastikuselt vastutaval moel. Vastutustundlik vanem jagab last puudutavat infot teise vanemaga, suhtleb oma lapse arenguliste teemade osas, jagatakse kooli- ja tervisealast infot, tehakse oma lapse kasvatamisel koostööd nagu partnerid. Ema (E1) ütlustest jäigi kõlama etteheide, et isa ei ole suutnud võtta vanemlikku vastutust, ei täida kokkuleppeid ning ei pea kinni lastele antud lubadustest:

./.../ et see põhiraskus on see, et ta ei võta ka ütleme noh, suhtlemisel lastega vastutust eksju, ei leia aega ./.../(E1)

Koostööd tegevate vanemate ema (E2) ja isa (I2) vahel on säilinud teatud respekt, arvestatakse väga lastega, püüdes hoida positiivset, toetavat õhkkonda. Laste juuresolekul ei lahendata omavahelisi probleeme. Isa kirjeldab olukorda järgmiselt:

.../ üksteise mõistmine on positiivselt säilinud teatud respektiga, et ei käsitle teemasid, mis ei ole laste kõrvade jaoks .../ (I2)

.../ tegelikult olgu kasvõi see kunstlik naeratus, aga see käib nii .../ (I2)

Isa (I2) käib regulaarselt laste juures, neil on ühiseid ettevõtmisi, käiakse erinevatel üritustel, kohvikutes, tuntakse huvi kuidas on läinud, suheldakse, helistatakse, räägitakse omavahel:

.../ olen lastega koos kodus, endises kodus, kui ka väljas, enamus aega muidugi väljas, sest väljas on võimalusi rohkem, / ... / kinod ja kohvikud, söögikohad ja kõik, kus iganes, noh ja tean, kuidas neil läheb .../ (I2)

Lapsed on olukorrast aru saanud ja peavad isaga kontakti oluliseks. Ka ema (E2) väärtustab isa (I2) panust lastega tegelmisel ja kasvatustöös:

.../ et suhtlen laste isaga, et hoian nagu kursis, ütleme, et on mingi pube probleem on, et ei jõua mingiks õigeks kokkulepitud ajaks kohale ma annan teada noh, et kui midagi .../ (E2)

Kutsar (2007) on välja toonud, kui tähtis on ema hoiak mõlema vanema kaasatuse suhtes lastekasvatusele. Ema võimekus koostööks lapsest eemalelava isaga on määrava tähtsusega edaspidises suhtlemises isaga. Lahutuse järgseid negatiivseid emotsioone ekspartneri suhtes peaks suutma lahendada hoida vanemlikust toimimisest (Tõniste 2013). Ema (E2) on siin positiivne näide. Eelpool selgus, et paari (E2) (I2) lahkumise põhjuseks (lisaks alkoholiprobleemile) oli ülemäärane individualism: teisele osapoolle lubati palju ning ühisosa jäi lõpuks liiga väikeseks. Samas näib, et see tolereeriv suhtumine on lahutusejärgselt positiivne, kuna aitab kaasa rahumeelsele konstruktiivsele koostööle ühiste laste kasvatamisel.

Paari (E3) (I3) võiks intervjuu toimumise ajal nimetada distantseerunud vanemateks. Peale lahkumisekut ema (E3) sõnul isa osales laste kasvatamisel, kuni tekkis uus suhe:

.../ Esimesed pool aastat võttis isa aktiivselt osa laste kasvatamisest ja nendega tegelemisest, siis jäi asi aga soiku, kui tal tekkis noh, uus elukaaslane ja noh, .../ (E3)

Siis lastega kontakt katkes ja isa kadus laste elust:

.../ Lapsed küll otsisid tähelepanu ja helistasid isale aeg-ajalt, aga isa ei vastanud enam nende kõnedelegi .../ (E3)

Lastel on raske mõista, miks see nüüd nii on, sest isaga on ju olnud palju ilusaid koosveedetud aegu:

/.../ Lastel oli raske ka emotsionaalselt, sest nad ei mõistnud, et miks isa, kes nende jaoks oli ei vastanud enam nende kõnedelegi /.../ (E3)

Praeguseks hetkeks ei toimu vanemate (E3) ja (I3) vahel koostööd. Isa (I3) suhtlemist lastega ei toimu. Isa oli ära lõiganud ka variandi, et lapsed saaksid helistada, kui nt oli tekkinud mõni mure või lihtsalt soov rääkida - tunda isa olemasolu. Ema väitel lapsed ei oska olukorda hinnata ja otsivad süüd iseendas - vigu, et miks nende isa ei tegele nendega nii nagu näiteks nende sõbra isa. Isa (I3) ise otse lastega mittediagnoosimise põhjustest rääkima ei soostunud, kuid oli ilmne, et tema vastutuse fookus on nihkunud täielikult uuele suhtele. Võib-olla olid isade (I1) ja (I3) distantseerumise põhjuseks ka valikud, mille olid seadnud uue pere emad.

Mis puutub lahutuse/lahkumise järgsesse koostöösse laste kasvatamisel, siis see ei olnud valdav. Selgus, et kui isa jätkas perega suhtlemist, siis säilis huvi laste käekäigu üle. Oli ka isasid, kes emade sõnul lapsi ei toetanud. Ühe põhjusena ilmnis asjaolu, et isa sissetulek läheb uue pere toetuseks. Põhjuseks võib olla ka isal regulaarse sissetuleku puudumine (töötus).

Kokkuvõtteks võib öelda, et vanemate kooselu lõppemise/lahutuse mõju nende lapse/laste heaolule võib olla erinev, sõltudes lahutuse põhjustest ning vanematevahelistest suhetest enne ja pärast lahutust. Collins jt (1999) rõhutavad, et lõhenenud pered ja tekkinud uuspered peavad leidma võimalusi, kuidas enam pöörata tähelepanu vanematevahelisele koostööle, st lahku läinud vanemate suutlikkusele laste nimel koostööd teha.

3.3 Üksikvanemate toimetulekuraskused peale lahkuminekut

Põhikategooria 3: Toimetulekuraskused

Alamkategooria 4: Emotsionaalsed ja majanduslikud raskused

Eestis on märkimisväärselt palju ühe vanemaga peresid, kus lahuselav vanem lapse ülalpidamiskohust ei täida. Sinisaar ja Tammpuu (2009) on välja toonud olukorrad, kus isa ei osale (kuna reeglina jäävad lapsed peale suhte purunemist emaga) peale kooselu lõppemist laste kasvatamises, ega toeta oma last/lapsi materiaalselt ega muul moel. Majanduslikud raskused mõjutavad otseselt perede heaolu, eelkõige seda, millistes tingimustes laps/lapsed kasvavad, kas nende esmased vajadused on täidetud (toit, riided, eluase, jne). Üksikvanemate probleem riiklikul tasandil on sedavõrd suur, et ka poliitikute poolt on teema üles tõstetud ja algatatud elatisraha fondi loomine.

Analüüsis otsin vastuseid kolmandale uurimusküsimusele „üksikvanemate toimetulekuraskused peale lahkuminekut“. Üksi last/lapsi kasvatama jäänud vanem peab toime tulema nii emotsionaalselt kui ka majanduslikult, need mõlemad on lapse heaolu seisukohalt tähtsad aspektid. Eriti vahetult lahutusejärgselt, kui nii lapsele kui ka lapsevanemale on olukord uus, võib emotsionaalne tasakaal olla habras ja kergesti haavatav. Samuti võib last üksi kasvataval vanemal olla varasemast keerulisem oma töö- ja pereelu kohustusi ühitada, sest sageli puudub võimalus neid teise osapoolega jagada. Vastutuse koormast põhjustatud stress mõjutab aga kodust õhkkonda ning lapse heaolu. Minu uurimuses osalenud vanemad oma emotsionaalsest toimetulekust siiski palju ei rääkinud, ilmselgelt oli majanduslik toimetulek nende põhimure. Võibolla ka ei osatud emotsionaalseid raskusi liigitada toimetulekuraskusteks või olid minu küsimused liiga matriaalsele poolele kallutatud.

Intervjueeritavate emade arvates on majanduslik toimetulek kõige raskem. Ka isa (I2) tõi välja, et nüüd on perel põhimõtteliselt ikkagi ainult üks sissetulek ja ema peab kõigega üksi hakkama saama. Kui enne jäi majapidamisse raha pisut üle, ütles ema (E2), siis nüüd seda enam ei ole. Ema (E2) sõnul tuleb mõelda, kuidas hakkama saada. Et ots-otsaga kokku tulla, kasutab ta krediitkaarti:

/.../ Põhiraskus on ikkagi majanduslik pool, et kui ta tõi ikka palga koju, siis tulime ots-otsaga kokku ja või siis midagi jäi üle, praegu on ikka ma ei tea,... et kui krediitkaarti ei oleks, et siis ma ei teaks, kuidas ma hakkama saaks, /.../ (E2)

Isa (I2) toetab küll peret materiaalselt, kuid siiski märksa vähemal määral kui abielus olles, sest ennast on ka vaja ülal pidada ja nüüd eemal eraldi elades kerkivad esile isiklikud vajadused:

/.../ Ma korrigeerin toetusi vastavalt oma võimalustele, ma ei saa ju viimast ära anda ja samas teen ma selgelt vahet, et ma ei pinguta üle, kuskilt maalt tuleb piir ette. /.../ (I2)

Pruor ja Rodgers (2001) on USA ja Inglismaa erinevate uuringute põhjal välja toonud, et naiste keskmine elatustase kaks aastat pärast lahutust näitas langust, meestel seevastu võis see isegi ilmutada kasvutendentsi, eriti sel juhul, kui isa asus perest eemal ega toetanud edaspidiselt peret.

Emade väitel isad (I1) ja (I3) oma endisi peresid majanduslikult ei toetanud. Emade (E1) ja (E3) sõnul, et laste isa lihtsalt ei toeta ja kontakt puudub:

/.../ ka majanduslikult... noh, ei toeta /.../ (E1)

Emade (E1) ei ole elatisraha saamiseks kohtu poole pöördunud, sest ei usu, et sellest kasu oleks, kuna isa (I1) on ametlikult töötu. Isa (I1) enda arvamust olukorrast mul kahjuks ei õnnestunud küsida.

Isa (I3), kes samuti oma endisi lapsi majanduslikult ei toeta, ütles oma toimetuleku kohta:

/.../ Toimetuleku poole pealt saan ma enda ja oma uue pere ülevõlpidamisega hakkama. Endisi lapsi ma materiaalselt ei toeta /.../ (I3)

Emade ütluste kohaselt isad (I3) ja (I1) arvestavad ainult uute perede ja nende vajadustega ning neil puudub emade arvates vastutustunne oma endiste perede laste ees.

Emade (E3) mõnab, et toime tulla on raske:

/.../ läks raskeks eelkõige majanduslikult. Kadus kõrvalt ära ju teine pool, igati arvestatav sissetulek. /.../ (E3)

Isa (I3) jäi emade (E3) sõnutsi nende ühiselt loodud koju ja emade (E3) koos lastega lahkus. Isa (I3) ei tundnud huvi, kuhu emade (E3) lastega edaspidiselt elama asus, millised võimalused reaalselt selleks olemas olid. Uue eluaseme soetamisega tekkisid rahalised raskused, ka siin pidi emade (E3) toime tulema nii majanduslikult kui ka ajaliselt ja suutma lastele olla heaks ja hoolivaks vanemaks:

./.../ Pidin ju uue kodu jaoks soetama mööblit, olmeelektroonikat, maksma lasteaiamaksu, üüri, muretsema toiduraha pärast ./.../ (E3)

Enam (E3) sõnul on asjadele ametlik käik antud ja otsus elatisraha maksmiseks on tehtud kohtu kaudu. Sellest hoolimata isalt rahalist abi ei tule:

.../ Mees rahaliselt ei toeta, kuigi otsus elatusraha maksmiseks oli tehtud kohtu kaudu. ./.../ (E3)

Riigilt abi saada elatisraha kättesaamisel ei loodeta. Hakkamasaamine on raske ja rahalist toetust pole. Siit tuleb välja, kui raskes olukorras on üksikvanemad, kes ei saa loota ei riigile ega teisele osapoolle (vanemale), kes peaks vastutama võrdselt oma lapse/laste hea käekäigu eest.

Elatiste määramise, maksmise ja kättesaamise süsteem pole tõepoolest hetkel efektiivne, on liialt ressursimahukas nii elatise taotlejale kui taotlustega seotud erinevatele institutsioonidele. Kuid alaealise lapse/laste ülalpidamiskohustuse näol on tegemist absoluutse kohustusega lapse/laste ees, millest üldjuhul ei tohiks vabastada ükski asjaolu.

Toimetulekuraskuste kirjeldustes jäi rõhuasetus materiaalsele toimetulekule. Tähelepanuta ei tohi aga jätta ka emotsionaalse toimetuleku aspekte sesoses vastutusekoorma jäämisega vaid ühe vanema õlule. Välja tuli, et lahkuminek järgselt muutus pere majanduslik seis oluliselt keerulisemaks, isad arvestavad ainult uute perede ja nende vajadustega, või kui siis toetati vastavalt võimalusele. Samuti ei maksta lastele elatisraha, isegi, kui see on kohtulikult välja nõutud.

KOKKUVÕTE

Perekond ja sellega seonduvad väärtused on olnud läbi aegade pidevas muutumises. Tänapäeval on Eesti ühiskonnale iseloomulik perekonnanormide mitmekesisus ning perekonna suur ebastabiilsus. Eestis elab üksikvanemaga peredes 92% lastest koos emaga, neis peredes kasvab enamasti üks (73%) või kaks (22%) alla 18 aastast last.

Käesolev bakalaureusetöö keskendus elule peale lahutust/lahkuminekut: eraldi elavate vanemate käsitluste analüüsile. Uurimus põhines kvalitatiivsetel andmetel ning viiel poolstruktureeritud intervjuul, milles osales viis lapsevanemat (kolm ema ja kaks isa). Püstitati järgmised uurimisküsimused: (1) kuidas kirjeldavad üksikvanemad lahutust/lahkuminekut abikaasast/elukaaslasest? (2) kuidas käsitlevad lahkuläinud vanemad omavahelise koostöö eri aspekte lapse/laste kasvatamisel peale lahutust/kooselu lõppemist? (3) kuidas kirjeldavad üksikvanemad lahutuse/lahkumineku järgselt tekkinud toimetulekuraskusi?

Minu poolt intervjuueeritavad emad-isad olid üldiselt koostöövalmid, kuid kuna mõned teemad olid väga isiklikud ja tundlikud, siis jäid nad paiguti üsna napisõnaliseks.

Intervjuusid analüüsid ilmnas, et ehkki igal lahkuläinud paaril oli oma individuaalne lugu ja omavahelise suhete muster, oli siiski mitmeid sarnaseid märksõnu, mis läbivalt intervjuudes esile kerkisid. Nii märgiti lahkumineku põhjustena eelkõige suhteprobleeme, mida pole osatud õigel ajal märgata ja lahendada (teise poole ärakuulamine, vigade tunnistamine, vastutuse jagamine). Ühes peres sai lahutusel määravaks alkoholiprobleem. Lahutuse vältimiseks otsiti abi küll ka perenõustajalt, kuid paraku tulemusteta. Mitu intervjuueeritavat tõi esile ühiskonna tegematajätmise selle heaks, et pered püsiksid koos, kurdeti perekonna-alase hariduse puudulikkuse üle. Ühiskonnas, kus traditsiooniline kahe vanemaga pere pole enam valdav norm, tuleks peresuhteid ja emaks-isaks olemist õpetada rohkem süvitsi kooliprogrammides.

Mis puutub lahutuse järgsesse koostöösse laste kasvatamisel, siis see ei olnud valdav. Selgus, et kui isa jätkas perega suhtlemist, siis säilis huvi laste käekäigu suhtes. Isade puhul, kes emade sõnul lapsi ei toetanud, ilmnas ühe põhjusena asjaolu, et isa sissetulek läheb uue pere toetuseks. Põhjuseks võib olla ka isal regulaarse sissetuleku puudumine (töötus). See küsimus vääriks minu arvates täiesti omaette uurimust, mis keskendukski just lastest nii emotsionaalselt kui materiaalselt distantseerunud isade käsitlusele.

Toimetulekuraskuste kirjeldustes jäi rõhuasetus materiaalsele toimetulekule. Kõigi intervjueeritud emade kirjeldustes tuleb välja, et lahkumineku järgselt muutus pere majanduslik seis oluliselt keerulisemaks. Samuti võib välja tuua emotsionaalse toimetuleku, mis on kaasuvaks nähtuseks teistele raskustele. Ilmnes ka see, et ükski isadest lastele elatisraha ei maksa, isegi kui see on kohtulikult välja nõutud.

Leian, et üksikvanemate olukorra parandamiseks oleks oluline suunata tähelepanu toetusmeetmetele, mis suurendavad ühe vanemaga pere majanduslikku toimetulekut ja vähendavad vaesust; toetavad mõlema vanema osalust lapse ülalpidamises ja ennetavad lapse ülalpidamisega seotud konflikte. Väga oluline oleks, et riiklike institutsioonide poolt pakutavad teenused oleksid abivajajatele kättesaadavad.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Arendell, T. (editor) (1997). Contemporary Parenting. Challenges and Issues. A Social Constructionist Approach to Parenting (1/3-6). SAGE Publications, Inc. Thousand Oaks, California.
- Berger, A.A (2000). Media and communication research methods: an introduction to qualitative and quantitative approaches. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.
- Clulow, C. (1993). New families? Changes in societies and family relationships (8/3, 269-273).
- Collins, D., Jordan, C., Coleman, H. (1999). An Introduction to Family Social Work. Itasca, Illinois: F.E. Peacock Publishers, Inc.
- Derman, N. (2000). Elu stressis: alaealiste lastega üksikema pere toimetulek. Sotsiaaltöö 2000/6, 14–16.
- Faktileht pressile roheline raamat kokkuvõte (2015). Sotsiaalministeerium. (http://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Uudised_pressiinfo/faktileht_pressile.pdf URL 22.03.2015).
- Hansson, L. (2010). Parenting in Post-Divorce Estonian Families: A Qualitative Study. Sociological Research Online (15/1,1).
- Hansson, L. (2007). Lahutusjärgsed pered tänaasel perekonnamaastikul (5-6, 37-40). Haridus.
- Hansson, L. (2006). Perekond ja uued sotsiaalsed riskid. Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Hirsjärvi., S., Pirkko, R., Sajavaara, P. (2010). Uuri ja kirjuta. Tallinn: Kirjastus Medicina.
- Ilves, K. (2009). Kvalitatiivse uurimisviisi ajalooline taust ja teoreetilised alused.
- Kasearu, K., Rootalu, K. (2011). Lapse väärtus ja põlvkondadevahelised suhted. Probleemi kirjeldus ja üldmetodoloogia (3). Uuringu lühiraport. Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut. Tartu Ülikool.
- Kasearu, K. (2009). Muutuvad pereväärtused muutavas Eestis. Tartu Ülikool. Rahvastikuministri büroo. (http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/kogumik/Muutuvad_perevaartused_muutavas_Eestis.pdf URL 17.04.2013).
- Kutsar, D. (2007). Mees ja perekond: isadus. Teoses Kutsar, D (toim) Mees sotsiaaluuringu subjektina. Sotsiaalministeeriumi toimetised (2/2007/62). Sotsiaalministeerium.
- Kutsar, D. (toim.) (2002). Elutingimused Eestis viis aastat hiljem. Elutsüklid individuaalses ajas (8-11). Norbalt II. Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Kyngas, H., Vanhanen, L. (1999). Sisällön analyysi. *Hoidotiede* (11/ 4-11).
- Laes, T.-L., Krusell, S., Reinomägi, A. (2013). Laste heaolu. Laps eri keskkondades. Lapse pere koosseis (13-14). Kutsar, D. (teadustoimetaja). Eesti Statistika. Tallinn. (<http://www.slideshare.net/Statistikaamet/kogumik-laste-heaolu-child-wellbeing> URL 12.03.2015).
- Laherand, M.-L. (2008). Kvalitatiivne uurimismisviis. Tallinn: OÜ Infotrükk.
- Lepik, K., Harro-Loit, H., Kello, K., ...jt (2014). Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas. Intervjuu. Tartu Ülikool. (<http://samm.ut.ee/> URL 17.04.2015).
- Mikser, S. (2014). Seletuskiri riigikogu otsuse ettepaneku tegemine vabariigi valitsusele eelnõu juurde. Riigikogu (20.01.2014). (http://eoigus.just.ee/?act=dok&subact=1&DOK_W=163461 URL 18.04.2015).
- Neudorf, E. (2012). Perekond. Kasvatustiilid ja hoiakud. Sissejuhatus kasvatusteadustesse. (13. Sept. 2012). (<http://www.slideshare.net/Evelyn84/perekond-13092012> URL 19.02.2014).
- Olson, S. L. & Banyard, V. (1993). "Stop the World So I Can Get off for a While": Sources of Daily Stress in the Lives of Low-Income Single Mothers of Young Children. *Family Relations*, (42/1, 50-56).
- Palgalõhe (2015). Naiste ja meeste palgaootus erineb viiendiku võrra. *Statistikablogi*. Eesti statistika. (<https://statistikaamet.wordpress.com/tag/palgalohe/> URL 15.04.2015).
- Parsons, T. & Bales, R. F. (1956). *Family, socialization and interaction process*. London : Routledge & Kegan, 1956.
- Perekonna ja lapsevanema osatähtsus lapse arengus (2009). <http://jmadisson.wordpress.com/2009/07/09/1-1perekonna-ja-lapsevanema-osatahtsus-lapse-arengus/>
- Peretoetuste, teenuste ja vanemapuhkuste roheline raamat (2015). Ühevanemaga perede toetamine (65). Sotsiaalministeerium. (https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Perhuvitised/peretoetuste_teenuste_ja_vanemapuhkuste_roheline_raamat_2015.pdf URL 19.04.2015).
- Pruor, J. & Rodgers, B. (2001). *Children in Changing Families. Life After Parental Separation*. Families that Separate (5/139). Fathers and Families (7/197). Blackwell Publishers. Oxford UK.

Rauk, M. (2011). Uurimismeetodid psühholoogias. Teema IV,V. Kevadsemester 2011. Tartu Ülikool.

Riigikogu toetas ettepanekut luua riiklik elatisabi fond (2015). Riigikogu istungipäeva kokkuvõte.

(<http://www.riigikogu.ee/index.php?id=181978> URL 19.04.2015).

Roosa, A. (2011). Perekeskus Sina ja Mina. Valik vastuseid enamlevinud küsimustele isa rollist lapse elus. EV Sotsiaalministeerium: Puffet Invest OÜ.

(http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/lapsed/lastekaitse/Juuli_juhendmaterjal_tr%C3%BCkis.pdf URL 19.02.2014).

Saarits, Ü. (1998). Perekond ja vanavanem. Rmt. Väikelaps ja tema kasvukeskkond (49-51). Koostaja: Marika Veisson. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool.

Sinisaar, H. , Tammpuu, P. (2009). Ühe vanemaga pered: probleemid, vajadused ja poliitikameetmed. Sotsiaalministeeriumi toimetised. Poliitikaanalüüs (4/2009). Tallinn.

Strömpl, J. (2007). Meesuuringutes kasutatavad uurimismeetodid. Teoses Kutsar, D.(toim.) Mees sotsiaaluuringu subjektina. Sotsiaalministeeriumi toimetised (2/2007).

Sotsiaalministeerium.

(<http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/V2ljaanded/Toimetised/2007/02.pdf> URL 14.10.2014).

Strömpl, J., Selg, M. ja Linno, M. (2012). Narratiivne lähenemine sotsiaaltöuurimuses. Laste väärkohtlemise lood. Sotsiaalne konstruktsionism (34-35).Tartu Ülikooli Kirjastus.

Tsahkna, M. (2014). Margus Tsahkna blogi. Riikliku elatisabi fondi idee.

(<http://tsahkna.blogspot.com/2014/11/riikliku-elatisabi-fondi-idee.html> URL 28.05.2015).

Tõniste, S. (2013). Üksikvanema heaks MTÜ. Üksikvanem. Lahutus.

(<http://www.yksikvanem.com/lahutus/> URL 06.05.2014).

Kasutatud õigusaktid

Perekonnaseadus (2010). RT I 2009, 60, 395

(<https://www.riigiteataja.ee/akt/121122010014> URL 13.05. 2015)

LISA 1

Intervjuu kava

1. Kirjeldage kuidas ja mis põhjustel toimus lahusus/lahkumine?
2. Mitu last on peres, kellega koos elate?
3. Kuidas olid rollid jaotatud enne lahkuminekut?
4. Kuidas nägite teie vanemlust e vanemaksolemise ühist aega, enne lahku minemist?
5. Kuidas ühine vanemaksolemine jätkub peale lahkuminekut, kuidas jagate seda aega?
6. Millised on nüüd hiljem tekkinud põhiraskused võrreldes ajaga, mil te olite veel paar?
8. Mida teeksite nüüd teisiti?
9. Mis on suhtlemises lapse/lastega nüüd teisiti (kontaktihoidmine isa/ema poolt) ?
11. Kuidas te seda kontakti ise hindate ning mida te sellest arvate?
12. Mis on selle juures kõige raskem (toimetulek)?
13. Mis aitaks teie arvates ennetada kooselude lagunemist ja toetada hakkamasaamist (soovitused tulevikuks).

Lisa 2

Intervjueeritavad

1. (E1)- ema, (I1)- isa (isa loobus intervjuust), ekspaar. Lahku mindud vabaabielulisest suhtest 11 aastat tagasi, kui lapsed olid 6-kuune ja 2 aastane. Isal uus suhe.
2. (E2) ja (I2) ekspaar, lahutasid abielu pool aastat tagasi, 2 last vanuses 13 ja 10.
3. (E3) ja (I3) ekspaar, lahutasid abielu 3 aastat tagasi, 1 laps vanuses 10. Isal uus suhe.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Annika Laur

24.04.1964

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose:

“ELU PEALE LAHKUMINEKUT: ERALDIELAVATE VANEMATE KÄSITLUSED“
mille juhendaja on Dagmar Kutsar, PhD

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace´i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 01.06.2015